

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

EGY ÚJ VÁLLALKOZÓI MODELL JELEI?

Székelyföldi agrárvállalkozások kiépítési folyamata

Bevezető

■ A vállalkozásokkal foglalkozó kutatásokban az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak azok az elemzési és értelmezési szempontok, amelyek az új gazdaság fogalmával megragadható paradigmaváltással kerültek előtérbe.¹ Az új gazdaság fontos jellemzői közé sorolható többek között a folyamatorientált megközelítés, amelyben a számszerű eredményekhez és egyéb gazdasági jellegű szempontokhoz képest olyan tényezők kerülnek előtérbe, mint a vállalkozó személye vagy a vállalkozás társadalmi környezete. Az új gazdaság keretében értelmezhető új típusú vállalkozások és vállalkozásműködési modellek egyik fontos jellemzője a barkácsolástípusú összerakás, kiépítés (bricolage). Ez a jelenség az elmúlt években a székelyföldi térségben is megfigyelhető, ahol az új típusú vállalkozások kiépülési folyamata nyilvánvalóan sokkal több, mint barkácsolás, de ez az a sajátosság, ami folyamatorientált megközelítésben a legjobban szemlélteti az informális tényezők fontos szerepét, és ezáltal információjelleggel bír a vállalkozások vidéki térségekben betöltött szerepével kapcsolatban.

Az új gazdaság és az új vidékfejlesztési paradigmaváltás kapcsán előtérbe kerülő új szempontok,² a helyi értékek és adottságok,³ valamint az azokat hasznosítani tudó szereplők és helyi kezdeményezések kontextusában⁴ aktuális kérdéskörnek mutatkozik annak az elemzése, hogy a vidéki térségek helyi aktorai milyen

„...az agrárvállalkozások csak annyira formalizáltak, amennyire a törvényes működés azt megköveteli...”

innovációs folyamatokat indítanak el és működtetnek.⁵ Az új gazdaság, „new economy” témaköréhez kapcsolódó szakmai elemzések között vannak olyanok, amelyek külön foglalkoznak azokkal az újszerű, kis méretű vidéki vállalkozásokkal, amelyeknek a működési modelljében a gazdasági eredményesség mellett fontos szerepet kapnak az olyan tényezők, mint például a társadalmi közeg adottságaira való alapozás, az innováció-központúság, a társadalmi szerepvállalás vagy a tudás szerepének a növekedése.⁶

Jelen írás szempontjából fontos megközelítésmódnak mutatkozik a vállalkozáskutatás kontextuális és konstruktivista fordulata,⁷ valamint a vidéki vállalkozások összerakási, kiépítési (bricolage) folyamatának elemzése.⁸ A térbeli bricolage egy sajátos cselekvési logika a megélhetés alapjául szolgáló gazdasági, vállalkozói tevékenység erőforrás-mozgósítására (a közvetlen térbeli kontextusban rendelkezésre álló erőforrások kombinációinak új alkalmazása problémák megoldására és lehetőségek kihasználására) periférikus vidéki térségekben. A térbeli bricolage cselekvési logikája helyzet-, és kontextusfüggő, tehát a vállalkozó személye, valamint a kontextuális tényezők együttesen fontos különbségeket generálnak a vállalkozók erőforrás-mozgósítási tevékenységeiben. A térbeli bricolage mint elemzési megközelítés hozzájárul a vállalkozói erőforrás-mozgósítás mikrofolyamatainak – tehát a vállalkozó személye és a környezeti tényezők vállalkozói tevékenységre, erőforrás-stratégiákra gyakorolt hatásának – megértéséhez.⁹

Egy korábbi, új székelyföldi vállalkozási modellek elemzésével foglalkozó munkánkban¹⁰ felhívtuk a figyelmet a piacgazdaság működésével kapcsolatos aktuális szakmai megközelítésekre,¹¹ amelyek szoros, akár földrajzi-társadalmi terekhez is kötődő összefüggést jeleznek a gazdasági szegmens és az arra irányuló ideológiák/narratívák között. Ennek az összefüggésnek a jeleit véltük felfedezni a hivatkozott elemzésünkbe bevont vállalkozások esetében is, amellyel fontos célunk volt jelezni a folyamatorientált megközelítés és a vállalkozó személyének felértékelődését, és ezáltal a székelyföldi térségben is tapasztalható paradigma-váltási kísérleteket, amelyek egy új vállalkozói modell kialakulása irányába mutathatnak.¹²

A fentiekben röviden fölvezelt új gazdasági megközelítés, és ebben a vonatkozásban az innovatív vállalkozói modell jeleit mutató vállalkozók csoportján belül – akik a vidéki társadalom igényeihez próbálnak igazodni, és elsősorban a vidék erőforrásaira alapoznak – külön, sajátos csoportot képeznek az agrárvállalkozók. A székelyföldi innovatív agrárvállalkozások elemzésével több mint 10 éve foglalkozó kutatássorozat¹³ keretén belül készült szakmai tanulmányok¹⁴ definíciói alapján az innovatív agrárvállalkozások vidéki környezetben működő mikrovállalkozások, amelyek a hagyományos székelyföldi családi gazdaságokhoz képest új típusú tevékenységet folytatnak.

Fontos jellemzője ennek a modellnek, hogy a kialakításban és a működtetésben is nagy szerepe van a „barkácsoláshoz” hasonló megoldásoknak, a személyes komponenseknek, a közvetlen környezet erőforrásainak, és a helyi társadalmi közegbe való beágyazódási törekvéseknek.¹⁵

Jelen tanulmány a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások összerakási, kiépítési folyamatának komponenseit és informális megoldásait elemzi, amelyek jó eséllyel körvonalazhatnak egy új, innovatív vállalkozói modellt. Ennek az elemzése és megismerése fontos ahhoz, hogy megértsük a vidéki vállalkozások

szerepét a társadalomban, és felhívjuk a figyelmet az újszerű megközelítések fontosságára.

A vállalkozás-összerakás komponensei (new economy, agrárvállalkozások)

■ Az agrárvállalkozások összerakásának (ami több mint létrehozás és működés) az elemzés által azonosított komponensei két fő síkon mozognak: (1) a közvetlen vállalkozási környezetén kívül (például adminisztratív, jogi keretek, ellenőrző hivatalok, külső technológia) és (2) belül (például családi örökség, egyéni munkaerő, családtagok segítsége) található komponensek, amelyek lehetnek egyéni és társadalmi vagy technológiai jellegűek. A külső és a belső komponensek között nincs egyértelmű határvonal, esetenként nagyon változó az, hogy a vállalkozás összerakásának folyamatában melyik és mikor kap nagyobb hangsúlyt és szerepet, azonban az 1. számú ábrán felsorolt komponensek közvetlen vagy közvetett módon minden általunk elemzett vállalkozásban megtalálhatók. Egy vállalkozás összerakási folyamatának központi eleme a székelyföldi agrárvállalkozások esetében mindig a vállalkozó, aki elsősorban személyes és családi tapasztalatok alapján, figyelembe véve a külső lehetőségeket és korlátokat, „válogat” az általunk ábrázolt komponens készletből. Tehát a személyes én jelentős szerepet kap ebben a folyamatban.

Belső komponensek

■ Az interjúk beszélgetések és megfigyeléseink alapján a vállalkozások összerakásának belső, a közvetlen vállalkozási környezetén belüli komponensei közül kiemelkedően fontos szerepe van az egyéni munkaidőnek, munkaerőnek, valamint a kompetenciáknak, képességeknek. Ezek azok a komponensek, eszközök, amelyek közvetlenül a vállalkozó rendelkezésére állnak, és amelyek fölött a leginkább gyakorolható a vállalkozói kontroll.

A székelyföldi agrárvállalkozások többségének összerakásában kiindulópontot és működési alapot jelent a gyerekkori családi tapasztalat (szocializáció), egy családi örökség (ami lehet épület, föld, gépezet), pénzügyi alapok vagy a családtagok segítsége mint konkrét munkaerő. Az eddig felsorolt komponensek alapvetőnek számítanak, és bár egyedi esetenként eltérő ezeknek a szerepe, hiányukban nem jellemző a vállalkozásindítás. Az általunk elemzett vállalkozások túlnyomó többsége családi vállalkozásként működik, amelyen belül minden családtagnak megvan a saját szerepe. Sok esetben ez kiterjed a nagyszülőkre is. Jellemző például az, hogy a könyveléssel, ügyintézással, értékesítéssel kapcsolatos feladatok jelentős részét, valamint a munkások ellátását a család női tagjai végzik. A fizikai munka, a partnerségek kialakítása, forrásbeszerzés, szállítás hagyományosan a család férfi tagjainak feladatkörébe tartozik. Értelemszerűen vannak olyan esetek is, ahol nem ez a hagyományos családi gazdálkodási minta érvényesül, azonban megfigyeléseink azt igazolják, hogy az egyéni komponensek mellett a családhoz kapcsolódó komponenseknek meghatározó szerepük van a székelyföldi agrárvállalkozások összerakásában.

Az előzőekhez képest a gazdák által sokkal kevésbé kontrollálható szinten, de a vállalkozások belső komponensei közé sorolható a helyi társadalmi kontextus, a közvélemény, közbeszéd, a hasonló területen vállalkozók, a helyi felvevő piac, az alkalmi segítők, bedolgozók, valamint a helyi adottságok (természeti,

nyersanyag). Korábbi elemzéseinkben megállapítottuk, hogy az elemzett célcsoport tevékenységében meghatározó szerepe van a közvetlen társadalmi környezetnek, amelynek bizonyos elemei (például a közvélemény, közbeszéd) folyamatos viszonyítási alapot jelentenek a gazdák önreflexióiban, és szoros összefüggésben vannak a helyi felvevő piaccal. A közvetlen társadalmi környezet meghatározó szerepe a tradicionális vidéki közösségek működési sajátosságaira is visszavezethető, és az elemzett agrárvállalkozások esetében a társadalmi szerep kialakítása és működtetése mellett gazdasági jelentősége is van. Ehhez szorosan kapcsolódik az alkalmi segítők, bedolgozók szerepe is, amelynek forrása gyakorlatilag a helyi társadalmi környezet.

A hasonló területen vállalkozók a vállalkozás összerakási folyamatban sok esetben inspirációs, együttműködési, tudásszerzési, problémamegoldási tényezőként tételeződnek, és kevésbé konkurenciáknak.

Külső komponensek

■ Az elemzés során a vállalkozásösszerakási folyamatnak számos külső, a közvetlen vállalkozási környezeten kívüli komponensét azonosítottuk. Ezek közül van, ami lehetőségként, korlátként, vagy működési keretként játszik szerepet a vállalkozásokban, attól függően, hogy a vállalkozó az összerakási folyamat bizonyos fázisaiban mire helyezi a hangsúlyt, milyen piacot céloz meg, milyen nyersanyagot és technológiával dolgozik, milyen növekedési tervei vannak, és így tovább. Az elemzett vállalkozások létrehozása mögött gyakran egy külső személyes tapasztalat és/vagy tudás áll, amelyhez nem kizáró jelleggel, de kapcsolódhat egy külső kapcsolat és technológia is. A megkérdezett interjúalanyok sok esetben számolnak be egy meghatározó külföldi munkatapasztalatról, amely a vállalkozás összerakásában nemcsak anyagi tőkét jelent, hanem kapcsolatokat, alkalmazható technológiát és tudást is. Az elmúlt években az agrárvállalkozások létrehozásának fontos ösztönzői a térségi és térségen kívüli (országos, EU-s) támogatások, amelyek magukba foglalnak anyagi, szakpolitikai, szervezeti kereteket, illetve kampányokat is. Ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak az agrárvállalkozásokkal és általános értelemben a mezőgazdasággal kapcsolatos negatív társadalmi megítélés változásához, a mezőgazdaságtól mint megélhetési tevékenységtől való elfordulás mértékének csökkenéséhez. Ez a folyamat szoros összefüggésben van olyan társadalmi folyamatokkal, mint például a ruralizáció, a vidéki térségek felértékelődése, az információs társadalom kialakulása, a globális rendszerektől való függetlenségi törekvések, és így tovább. Sokat elárul ennek a folyamatnak a társadalmi jelentőségéről az, hogy az általunk elemzett vállalkozások több vonatkozásban (például tevékenység jellege, tartalma, mérete) innovatívnak számítanak a térségben működő üzemszerű farmgazdaságokhoz képest, nagyon gyakori, hogy a vállalkozások vezetőjének teljesen más szakirányú végzettsége és munkatapasztalata van, valamint egyre nagyobb ezen a területen a nők aránya.

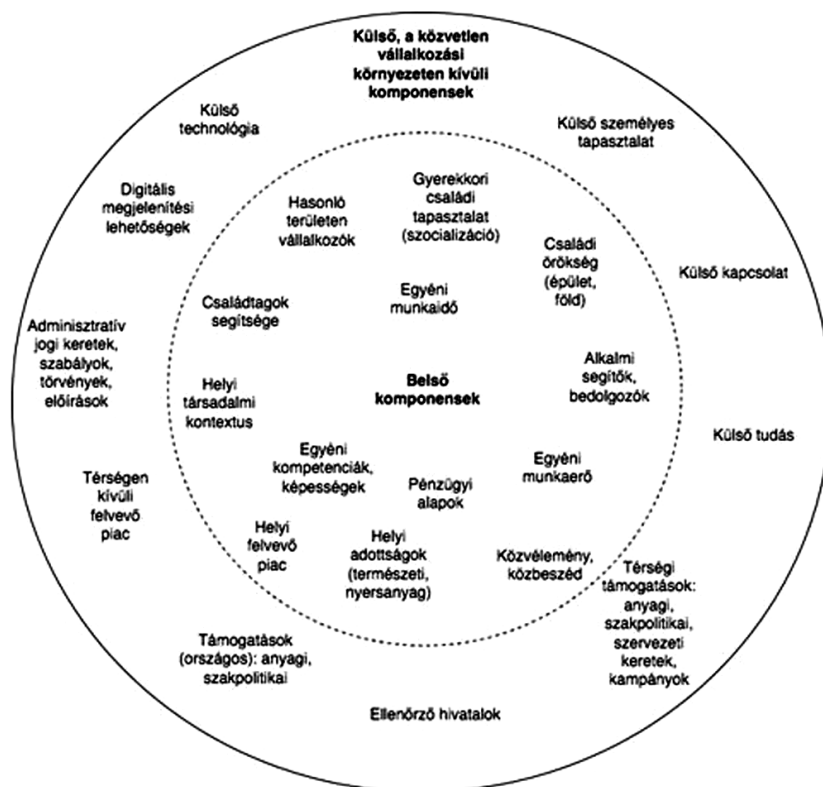
Fontos megjegyeznünk azt, hogy a vállalkozás-összerakási folyamatban fontos szerepe van a külső (térségen kívüli vagy globális) felvevő piacnak, vagy a tervezés szintjén ennek a lehetőségének. Ugyanakkor az általunk elemzett célcsoportban egyáltalán nem fordul elő az, hogy ez kizárná, vagy eljelentéktelenné a helyi felvevő piac szerepét.

A digitális megjelenítési lehetőségek meghatározó komponensek a vállalkozások megmutatkozása és növekedése szempontjából, de fontos megjegyeznünk azt, hogy ez csak akkor kerül hangsúlyosabban előtérbe, amikor a hagyományos

csatornákon és a személyes kapcsolatokon keresztül történő értékesítésen túl még marad eladásra szánt termék, vagy ha a vállalkozás bővítése, piacának szélesítése a cél.

Az adminisztratív jogi keretek, szabályok, törvények, előírások, és ezekhez szorosan kapcsolódóan az ellenőrző hivatalok az elemzett agrárvállalkozások összerakásának keretét képezik. Értelemszerűen ez a keret magában hordoz számos korlátot, működési nehézséget, amelynek kezelésében más komponensek – például hasonló területen vállalkozók tapasztalatai, külső kapcsolatok, személyes tapasztalatok – nyújtanak segítséget.

1. számú ábra: Agrárvállalkozások kiépítésének belső és külső komponensei

Forrás: a kutatási eredmények alapján saját szerkesztés

A vállalkozás összerakásának folyamatát jellemző eljárások

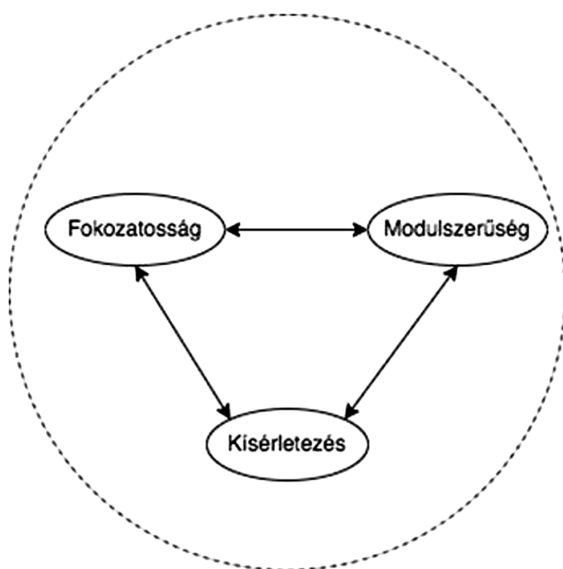
■ Az előző fejezetben többször megemlítésre került az, hogy a vállalkozások összerakási folyamatának bizonyos szakaszaiban a különféle komponensek szerepe és fontossága között eltérés lehet, és a komponensek súlyozásában a vállalkozó személyes énje meghatározó jelentőséggel bír. Az elemzett külső és belső komponensek kapcsolódása, és ebben a folyamatban a vállalkozó szerepe által körvonalazhatók, megragadhatók a vállalkozás összerakásának folyamatát jellemző eljárások. Ilyen eljárás a **fokozatosság**, vagyis a vállalkozás összerakásá-

nak szakaszokra bontása, amelyben az egyik szakaszból a másikra történő átlépésben meghatározó szerepe van a vállalkozó személyes tapasztalatainak, a környezet visszaigazolásának, és értelemszerűen az anyagi lehetőségeknek. Az általunk elemzett agrárvállalkozások kivétel nélkül minden esetben „kicsiben” kezdték a tevékenységüket. Gyakoriak azok a példák, amikor a tevékenység nem a vállalkozás létrehozásával indult, hanem valamilyen életmódbeli változáshoz, a család alapszükségeinek az ellátásához kapcsolódott, és a közvetlen környezet érdeklődésének köszönhetően született döntés a tevékenység bővítéséről, és vállalkozás indításáról, és az ezt követő lépésekről. Tehát a fokozatosság a vállalkozás-összerakási folyamatban a változások egymásutániságát jelöli.

Ehhez képest egy másik jellemző eljárás – ami a fokozatosság mellett is működhet – a **modulszerűség**, amelyen belül a komponensek közötti tudatos vagy véletlenszerű választás, válogatás kerül előtérbe. Jellemző példa a modulszerű eljárásra az, amikor egy meghatározó külföldi munkatapasztalat társul/társításra kerül egy vállalkozói ötlettel és egy családi örökséggel, amely alapján el lehet kezdeni a vállalkozói tevékenységet. Ebben az esetben az eljárásnak nincsenek időben egymást követő szakaszai, hanem az jellemző rá, hogy a változási folyamathoz való alkalmazkodás során időnként előtérbe kerülnek, vagy éppen háttérbe szorúlnak bizonyos komponensek.

A **kísérletezés** mint eljárási technika, az elemzett agrárvállalkozások legmeghatározóbb jellemzője. Ez vonatkozhat a tevékenységi területre, valamint a működési formára egyaránt. Mivel az általunk elemzett vállalkozások jelentős része nem elsődleges megélhetési forrás a gazdák számára – vagy legalábbis nem ez az indítás elsődleges, kezdeti célja –, sok esetben fordul elő az, hogy egy vállalkozó többféle termék előállításával is kísérletezik, mielőtt a tevékenység gazdasági előnyöket is kezd generálni. A kísérletezés mint eljárási technika szoros összefüggésben van a fokozatossággal, valamint a modulszerűséggel is. Fokozatosság esetében meghatározza az egyik szakaszból való átlépést vagy éppen visszalépést, a modulszerűség esetében pedig a vállalkozás összerakás komponensei közötti válogatást.

2. számú ábra: A vállalkozás-összerakási folyamat eljárási

■ A székelyföldi innovatív agrárvállalkozások összerakási, kiépítési folyamatának elemzése egy új, innovatív vállalkozói modell kialakulásának lehetőségét jelzi, amelyben fontos szerepe van a „barkácsoláshoz” (bricolage, Korsgaard és társai 2020) hasonló megoldásoknak, illetve a közvetlen vállalkozási környezetben kívül és belül található, egyéni és társadalmi vagy technológiai jellegű komponensek között „válogató” vállalkozó személyének, adaptációs beállítottságának és kreativitásának.

A vállalkozás-összerakási folyamat komponensei, valamint a folyamatot jellemző eljárások alapján körvonalazódó új vállalkozói modelltől meg lehet állapítani azt, hogy nagymértékben függ a vállalkozó személyétől és személyes életterétől, és ilyen értelemben nagyfokú személyesség és alacsony formalizáltsági szint jellemzi. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az elemzett agrárvállalkozások csak annyira formalizáltak, amennyire a törvényes működés azt megköveteli. Sok esetben fordul elő az, hogy a tevékenység már több éven keresztül, informális módon és szűk körben működik, mire konkrét vállalkozásalapításra kerül sor. A mindennapi működésben sokkal nagyobb szerepet kapnak az olyan informális tényezők, mint a személyes kapcsolatok, az alkalmi segítők, a családtagok munkaereje, a közvetlen társadalmi környezet visszajelzései, a tudásszerzés és a vállalkozáshoz kapcsolódó ügyintézés informális módozatai. Mindez szoros összefüggésben van azzal, hogy ezek a vállalkozások kis méretűek, gyakran valamilyen egészen egyedi ötlet alapján kezdenek épülni (például csincsilatnyésztés, gilisztafarm-működtetés), lassan és fokozatosan növekednek, és ebből adódóan rendkívül rugalmasok és képlékenyek.

A továbbiakban a tudományos érdeklődés és a szakpolitikai tervezés szempontjából is fontos lehet annak a kérdéskörnek az elemzése, hogy székelyföldi viszonylatban beszélhetünk-e az innovatív agrárvállalkozások működése által körvonalazódó új vállalkozói modelltől, és ha igen, az milyen mértékben mutat túl az agrárágazaton, milyen innovatív változásokat generál a vidéki térségek felértékelődésének térségi és térségen kívüli folyamatában?

■ JEGYZETEK

1. Az új gazdaság, „new economy” fogalmához kapcsolódó paradigmaváltással a vállalkozások működése értelmében foglalkozó szakmai anyagra példa Henning, Klodt: *The Essence of the New Economy*, Kieler Diskussionsbeiträge, 375, ISBN 3894562250, Kiel, Institut für Weltwirtschaft (IfW), 2001. (A továbbiakban Henning 2001).

Damaskopoulos, Panagiotis – Evgeniou, Theodoros: *Adoption of New Economy Practices by SMEs in Eastern Europe*. European Management Journal, 21(2), 2003: 133–145. [https://doi.org/10.1016/S0263-2373\(03\)00009-4](https://doi.org/10.1016/S0263-2373(03)00009-4). (A továbbiakban Damaskopoulos és Evgeniou 2003).

2. A vidékfejlesztési paradigmaváltás kapcsán előtérbe kerülő új szempontokról lásd az alábbi tanulmányokat és szerzőket:

Bosworth, Gary – Willett, Joanie: *Embeddedness or Escapism? Rural Perceptions and Economic Development in Cornwall and Northumberland*. Sociologia Ruralis, 51(2), 2011: 195–214. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00533.x>

Murdoch, Jonathan: *Networks: A New Paradigm of Rural Development?* Journal of Rural Studies 16(4), 2000: 407–419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X).

OECD: *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris: OECD Publications, 2006.

Van der Ploeg, Jan Douwe: *Styles of Farming. An Introductory Note on Concepts and Methodology*. In (Van der Ploeg, J. D., Long, A. (szerk.) Born from within. Practices and Perspectives of Endogenous Rural Development. Assen: Van Gorcum. 1994: 7–30.

Van der Ploeg, Jan Douwe – Renting, Henk – Brunori, Gianluca – Knickel, Karlheinz, Mannion, Joe – Marsden, Terry – De Roest, Kees – Sevilla-Guzmán, Eduardo, Ventura, Flaminia: *Rural*

- Development: From Practices and Policies towards Theory*. Sociologia Ruralis, 40(4), 2000: 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Ward, Neil: *Integrated Rural Development – A Review of the Literature*. Centre for Rural Research, University of Trondheim, 2002.
3. Ray, Christopher: *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle: Centre for Rural Economy, 1998.
4. Lásd Tisenkopfs, Talis: *Rurality as a Created Field: Towards an Integrated Rural Development in Latvia?* Sociologia Ruralis, 39/3, 1999: 411–430. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00116>
- Wellbrock, Weibke – Roep, Dirk: *The Learning Rural Area Framework: A Heuristic Tool to Investigate Institutional Arrangements which Support Collaboration in Rural Areas*. Sociologia Ruralis, 55/1, 2014: 106–124. <https://doi.org/10.1111/soru.12049>
5. Pato, Lucia: *Entrepreneurship and innovation towards rural development evidence from a peripheral area in Portugal*. European Countryside, 12/2, 2020: 209–220. <https://doi.org/10.2478/euco-2020-0012>
6. Damaskopoulos és Evgeniou 2003, Henning, 2001.
7. A vállalkozás kutatás kontextuális és konstruktivista fordulatáról lásd: Welter, Friederike: *Contextualizing Entrepreneurship - Conceptual Challenges and Ways Forward*. Entrepreneurship Theory and Practice, 35 (1), 2011: 165–84. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2010.00427.x>
- Korsgaard, Steffen – Müller, Sabine –Tanvig, Hanne Wittorff: *Rural entrepreneurship or entrepreneurship in rural – between place and space*. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research 21(1), 2015: 5-26. <https://doi.org/10.1108/IJEBR-11-2013-0205>
8. A vidéki vállalkozások összerakási, kiépítési (bricolage) folyamatának elemzéséről lásd: Korsgaard, Steffen – Müller, Sabine – Welter, Friederike: *It's right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints*. Entrepreneurship and Regional Development 33(1), 2020: 1–27. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479> (A továbbiakban Korsgaard és társai 2020).
9. Korsgaard és társai 2020.
10. Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Székely Kinga Katalin –Szász Mária-Magdolna – Nagy-Menyhárt Szidónia –Kovács Ottília Enikő: *Új vállalkozási modellek vidéki környezetben az új vidékfejlesztési paradigma kontextusában*. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 19/2, 2022: 30–40. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.18> (A továbbiakban Biró és társai 2022a).
11. Capello, Roberta: *A forecasting territorial model of regional growth: the MASST modell*. The Annals of Regional Sciences, 4, 2007: 753–787. <https://doi.org/10.1007/s00168-007-0146-2>
12. Biró és társai 2022a.
13. A székelyföldi agrárinnovációs kutatási programsorozattal kapcsolatban megjelent kiadványokat lásd a www.pahru.ro weboldalon.
14. Lásd például Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes: *Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland*. Acta Universitatis Sapientiae Social Analysis 10(1), 2020: 77–93. <https://doi.org/10.2478/aussoc-2020-0004>. (A továbbiakban Biró és Sárosi-Blága 2020).
- Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Kovács Judit-Tünde: *Changes in the Role of Agriculture from the Perspective of Innovative Agricultural Entrepreneurs. The Case of Szeklerland, Eastern Transylvania*. European Countryside 14(1), 2022: 51–66. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0003>. (A továbbiakban Biró és társai 2022b).
15. Biró és Sárosi-Blága 2020.